PARK W POKOJU

STUDIUM HISTORYCZNO-KOMPOZYCYJNE WRAZ Z WNIOSKAMI KONSERWATORSKIMI DO PROJEKTU REWALORYZACJI PARKU

Etap II

Analizy
Wnioski i wytyczne konserwatorskie

OPRACOWANIE:
mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Sałyga-Rzońca

współpraca:
mgr Joanna Szot
mgr Ewa Kalbarczyk-Klak
mgr Krzysztof Czartoryski

Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu
Opole 2009

Spis treści

I. Wstęp 3

II. Położenie i warunki przyrodnicze 3
1. Rzeźba terenu i warunki glebowe 3
2. Hydrografia 3
3. Klimat 4
4. Roślinność 4

II. Analiza historyczna i opis stanu istniejącego 5
1. Zwierzyniec 6
2. Ogród Francuski 6
3. Duży Park Angielski 6
4. Mały Park Angielski 7
5. Kalendarium 8

III. Analiza drzewostanu 10
1. Inwentaryzacja drzewostanu i stan zdrowotny 10
2. Wykaz gatunków 11
3. Analiza wiekowa i składu gatunkowego drzewostanu 12

IV. Analiza i ocena stanu zachowania substancji zabytkowej 14
1. Analiza przemian układu kompozycyjnego 14
   a) Zwierzyniec 15
   b) Ogród Francuski (barokowy) 15
   c) Duży Park Angielski (Duży Ogród Angielski) 17
   d) Mały Park Angielski (park angielski z XIX w.) 18
2. Analiza przemian układu funkcjonalno-przestrzennego 20
   a) Zwierzyniec 20
   b) Ogród Francuski i Mały Park Angielski 20
   c) Duży Park Angielski 21

V. Wnioski i wytyczne konserwatorskie 21
1. Ogród Francuski 22
   a) kompozycja 22
   b) roślinność 23
   c) drogi i place 23
   d) układ wodny 23
   e) elementy wyposażenia 23
2. Mały Park Angielski 25
   a) kompozycja 25
   b) roślinność 26
   c) drogi i place 26
   d) układ wodny 26
   e) elementy wyposażenia 26

3. Wytyczne dotyczące możliwości adaptacyjnych ze względu na wykorzystanie zabytku na potrzeby współczesne..... 28
VI. Załączniki 28
1. Tabela inwentaryzacyjna drzewostanu 28
2. Archiwalne plany Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego w Pokoju 119
3. Elementy wyposażenia na terenie parku objętego opracowaniem 122
VII. Spis ilustracji 135
VIII. Część graficzna 136
1. Inwentaryzacja drzewostanu
2. Analiza wiekowa drzewostanu
3. Analiza kompozycyjna i funkcjonalno-przestrzenna Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego
4. Wnioski i wytyczne konserwatorskie

I. Wstęp

Niniejsze opracowanie stanowi drugi etap studium historyczno-kompozycyjnego wraz z wnioskami konserwatorskimi do projektu rewaloryzacji parku w Pokoju ze szczególnym uwzględnieniem części Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego[1]. Zawiera analizy kompozycji, układu funkcjonalno-przestrzennego oraz wnioski i wytyczne konserwatorskie.

Podstawę do analiz stanowi szczegółowa inwentaryzacja drzewostanu Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego wykonana przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu w 2008 r. na planie sytuacyjno-wysokościowym opracowanym w 2008 r. przez Biuro Geodezyjno-Projektowe „Geo-Center" z siedzibą w Pokoju, dostępne materiały archiwalne i dotychczasowe opracowania studialne.

II. Położenie i warunki przyrodnicze

Obszar objęty niniejszym opracowaniem położony jest we wschodniej części miejscowości Pokój (gm. loco) w powiecie namysłowskim w województwie opolskim, w centrum Stobrawskiego Parku Krajobrazowego. Wchodzi w skład dawnego rozległego kompleksu parkowego powiązanego układem dróg. Tworzyły go: Zwierzyniec, Ogród Francuski z Małym Parkiem Angielskim, Duży Park Angielski na Winnej Górze oraz rozległe powierzchnie stawów hodowlanych.

Północny kraniec wcina się klinem w obszar zabudowany. Południowy natomiast sąsiaduje z terenami otwartymi i leśnymi.

Według podziału fizyczno-geograficznego[2] teren opracowania położony jest na obszarze mezoregionu Równiny Opolskiej, wchodzącej w skład makroregionu Niziny Śląskiej, podprowincji Nizin Środkowopolskich.

1 Rzeźba terenu i warunki glebowe

Na obszarze, na którym położone są parki w Pokoju występują holoceńskie osady rzeczne i jeziorne (mady, iły, piaski, torfy) oraz plejstoceńskie osady fluwioglacjalne (piaski i żwiry)[3]. Rzeźba terenu obszaru parków w Pokoju ma charakter nizinny. Jedynie w okolicy Winnej Góry występują niewielkie wzniesienia wydmowe, częściowo pochodzenia antropogenicznego (usypane podczas kopania stawów). Poziom powierzchni waha się w granicach 160 – 180 m n.p.m. Występują tu również lokalnie obniżenia terenu naturalne oraz powstałe w wyniku działalności gospodarczej.

Na obszarze parku dominują gleby piaskowe z piasków luźnych i słabogliniastych[4].

2 Hydrografia

Teren zespołu parków w Pokoju należy do zlewni rzeki Odry. Głównymi ciekami w okolicy są od północy Stobrawa i od południa jej dopływ Budkowiczanka. Ze względu na występowanie w podłożu nieprzepuszczalnych iłów trzeciorzędowych na omawianym obszarze występują liczne zastoiska wód, które pod koniec XVIII w. rozpoczęto przekształcać w stawy. Naturalne cieki wodne wraz z układem stawów i rowów melioracyjnych utworzyły urozmaicony system hydrologiczny.

---

[1] Park w Pokoju. Studium historyczno-kompozycyjne wraz z wnioskami konserwatorskimi do projektu rewaloryzacji parku. Etap I: Historia obiektu i opis stanu istniejącego, oprac. A. SAŁYGA-RZOŃCA, Opole 2007, mps w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków (dalej: ROBiDZ) w Opolu. Tam również dokumentacja fotograficzna (archiwalna i współczesna) parku i elementów jego wyposażenia.

[2] J. KONDRACKI, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2000.

[3] *Powierzchniowe utwory geologiczne, Atlas Polski*, Pracownia Kartografii i GIS, IGiPZ PAN, 2009.

[4] *Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego*, PAN, 1997.

Zespół parków w Pokoju charakteryzują rozległe stawy o łącznej powierzchni 120 ha. Znajdują się one w północnowschodniej części Parku Angielskiego na Winnej Górze oraz w południowo-zachodniej części miejscowości. Wszystkie połączone są ze sobą kanałami, które oprócz technicznych pełniły również funkcje komunikacyjne. Obecnie system ten nie funkcjonuje prawidłowo. Na terenie Małego Parku Angielskiego znajdują się zagłębienia oraz sieć rowów melioracyjnych, które ze względu na zaburzoną drożność układu nie spełniają właściwej roli.

3 Klimat

Region znajduje się w zasięgu klimatu umiarkowanego z wpływami oceanicznymi.
Średnia temperatura latem waha się w granicach 16,5°C – 20°C, zimą -6°C - 0°C. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi 8°C - 9°C. Niewielka pokrywa śnieżna utrzymuje się przez 60 – 70 dni w roku. Okres wegetacyjny w stosunku do pozostałych obszarów Polski jest długi i trwa około 240 dni.
Opady roczne wynoszą 650 – 700 mm, w półroczu ciepłym (V – X) 350 – 400 mm, w zimnym (XI – IV) 250 – 300 mm.
Średnie nasłonecznienie dzienne to 4 – 4,5 godziny. Nasłonecznienie względne wynosi 32 – 34%.

Dominującymi kierunkami wiatrów są zachodni i południowy. Wahające się od 0 – 3 m/s w styczniu do 3 – 4 m/s w kwietniu.

Ze względu na pokrycie terenu parku zwartą szatą roślinną większość czynników klimatycznych ulega zniwelowaniu, a mikroklimat jest stabilniejszy (mniejsze amplitudy temperatur i wilgotności).

4 Roślinność

Roślinność potencjalną obszaru parku stanowią zbiorowiska leśne grądów środkowoeuropejskich (wielogatunkowych lasów liściastych siedlisk eutroficznych świeżych i umiarkowanie wilgotnych) [5].

Istniejącą roślinność można zaliczyć do zespołu lasów dębowo-grabowych *(Galio sylvatici – Carpinetum betuli)* z udziałem dębu szypułkowego i bezszypułkowego oraz domieszką licznych gatunków drzew, w zasięgu buka, który w wielu obszarach stanowi w drzewostanie częstą domieszkę. Podstawowymi gatunkami tworzącymi drzewostan Ogrodu Francuskiego jest dąb szypułkowy *(Quercus robur)*, grab pospolity *(Carpinus betulus)*, buk pospolity *(Carpinus betulus)*, lipa drobnolistna *(Tilia cordata)* ze znaczną domieszką klonu pospolitego *(Acer platanoides)* i innych gatunków. Na obszarze Małego Parku Angielskiego dominującym gatunkiem jest również dąb szypułkowy *(Quercus robur)*, duży udział mają buk pospolity *(Fagus sylvatica)*, lipa drobnolistna *(Tilia cordata)*, dąb czerwony *(Quercus rubra)*, robinia biała *(Robinia pseudoacacia)* oraz sosna pospolita *(Pinus silvestris)* i wejmutka *(Pinus strobus)*. Domieszkę stanowią jawor *(Acer pseudoplatanus)*, klon pospolity *(Acer platanoides)*, modrzew europejski *(Larix decidua)* oraz świerk pospolity *(Picea abies)*. W lokalnych obniżeniach terenu panująca roślinność przechodzi w zespół lekko zabagnionego łęgu olszowego *(Circaeo – Alnetum)* z panującą olszą czarną *(Alnus glutinosa)*.

Warstwa krzewów na terenie Ogrodu Francuskiego jest mocno zredukowana poprzez usuwanie podrostu. Występują tu pojedyncze krzewy bzu czarnego *(Sambucus nigra)*, porzeczki pospolitej *(Ribes rubrum)*, śnieguliczki białojagodowej *(Symphoricarpos albus)*, cisa pospolitego *(Taxus baccata)* oraz różanecznika katawbijskiego *(Rododendron*

[5] J.M. MATUSZKIEWICZ, *Zespoły leśne Polski*, Warszawa 2008.

katawbiense). W zasięgu Małego Parku Angielskiego występują większe grupy krzewów w sąsiedztwie dawnych zabudowań i na obrzeżach kompleksu, są to głównie jaśminowiec wonny *(Philadelphus coronaria)* i śnieguliczka białojagodowa *(Symphoricarpos albus)*. Pod okapem drzew intensywnie rozwija się samosiew naturalnie odnawiających się gatunków drzew oraz malina właściwa *(Rubus ideaus)*.

Istotnym elementem roślinnym w parku jest runo. Występuje tu wiele okazów bluszczu pospolitego *(Hedera helix)* pokrywającego znaczne powierzchnie i wspinającego się na drzewa. Obok bluszczu w runie występują również barwinek pospolity (*Vinca minor*), kwitnące wiosną Śnieżyczka przebiśnieg (*Galanthus nivalis*), zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*), fiołek leśny (*Viola reichenbachiana*) oraz konwalia majowa (*Convalaria majalis*).

Na terenach parku i w najbliższej okolicy odnotowano występowanie licznych gatunków zagrożonych[6], na które należy zwrócić szczególną uwagę przy wykonywaniu prac na terenie parku – zalecany jest kontakt ze specjalistami z Opolskich Parków Krajobrazowych. Gatunki te to między innymi:

- długosz królewski *(Osmunda regalis)*
- kotewka orzech wodny *(Trapa natans)* zbiorniki wodne
- linderia mułowa *(Linderia procumbens)* wysychające zbiorniki wodne
- nadwodnik naprzeciwlistny *(Elatine hydropiper)* stawy
- nadwodnik sześciopręcikowy *(Elatine hexandra)* stawy
- nadwodnik trójpręcikowy *(Elatine triandra)* stawy
- orlik pospolity *(Aquilegia vulgaris)* lasy liściaste
- ponikło jajowate *(Eleocharis ovata)* stawy
- widlicz cyprysowy *(Diphasistrum tristachyum)* brzegi lasów
- widlicz spłaszczony *(Diphasiastrum complanatum)* brzegi lasów
- żywiec dziesięciolistny *(Dentaria enneaphyllos)* lasy liściaste

II. Analiza historyczna i opis stanu istniejącego

Układ urbanistyczny Pokoju stanowi w regionie niepowtarzalny przykład zachowanej barokowej kompozycji. W promienisto-koncentryczny układ wpisano pałac z zabudowaniami towarzyszącymi oraz park.

Historię założenia urbanistycznego w Pokoju rozpoczyna data 1748, kiedy brzeski regiment wojskowy wytyczył w lesie pierwsze aleje krzyżujące się w punkcie, gdzie stał mały domek myśliwski. Inspiracją dla takiego układu były podobne pod względem organizacji założenia powstałe w XVIII w., jak przede wszystkim Karlsruhe w Badenii-Wirtembergii oraz Clemenswerth. Założenie w Pokoju powstało pierwotnie jako rezydencja myśliwska otoczona zwierzyńcem, wkrótce jednak została letnią siedzibą. Wybudowano murowany pałac otoczony kręgiem parterowych domów kawalerskich, w których znajdowały się między innymi kuchnie, pomieszczenia dla służby, pokoje gościnne, sala koncertowa. Już w latach 50. XVIII w. przystąpiono do założenia ogrodu w stylu francuskim. W latach 1765-1775 z przerwami trwała budowa kościoła ewangelickiego pw. św. Zofii. Wzdłuż promieniście rozchodzących się alei rozwijała się dalsza zabudowa miejscowości. Rezydencja przyciągała licznych rzemieślników oraz specjalistów z różnych dziedzin.

Po śmierci C.C. Erdmmana von Würtemberga od 1793 r. została stałą siedzibą jego następcy Friedricha Eugena.

---

[6] A. NOWAK, K. SPAŁEK, *Czerwona księga roślin województwa opolskiego. Rośliny naczyniowe wymarłe, zagrożone i rzadkie*, Opole 2002.

Na przestrzeni lat powstawały kościoły, urzędy, szkoły, biblioteka, teatr, zajazdy, pensjonaty i budynki mieszkalne, a także zakłady produkcyjne itp. W I połowie XIX w. w Carlsruhe zaczęto odkrywać walory uzdrowiskowe, które spowodowały pod koniec XIX w. powstanie renomowanego kurortu, odwiedzanego przez kuracjuszy z całych Niemiec.

1 Zwierzyniec

Był pierwszym założeniem o charakterze parkowym, które powstało w Carlsruhe. Jego organizacja ograniczała się do wytyczenia placów, z których wybiegały przecinające się pod kątem prostym i diagonalnie drogi. Krańce założenia symbolicznie wyznaczały elementy architektoniczne. Północno-zachodni kraniec wyznaczał wybudowany w 1750 r. folwark *Christianhof*, w 1756 r. na specjalnie usypanej wyspie w zachodniej części stawu wybudowano Pałacyk Zofii, określany wraz z towarzyszącymi mu nasadzeniami również naturalnym teatrem oraz obok tzw. *Sternschance*. Obiekt ten pełnił rolę miejsca piknikowego, tu odbywały się również kameralne koncerty. W znacznym oddaleniu, na południowym krańcu zwierzyńca, postawiono w 1767 r. Pałacyk Szwedzki, gdzie odbywały się uroczystości rodzinne i spotkania towarzyskie, np. świętowano winobranie.

Obszar zwierzyńca wyposażono dodatkowo w domek myśliwski, który postawiono w 1754 r. na Gwieździe Erdmanna, a na rozległych łąkach i przy drogach ustawiono altany dające schronienie podczas polowań i spacerów[7].

Wraz z rozwojem miejscowości obszar zwierzyńca stopniowo odsuwał się od centrum miejscowości, dając możliwość lokalizacji kolejnych inwestycji, np. menażerii.

2 Ogród Francuski

Urządzony, jako ogród barokowy w stylu francuskim. Jako projektantem był architekt Georg Ludwig Schirrmeister, źródła wymieniają również ogrodnika Websky'ego. Prace rozpoczęto w 1753 r. od wyznaczenia pod jego lokalizację terenu przylegającego do oranżerii, położonego między dwoma alejami. Jego powierzchnię wypełniały kwatery ograniczone geometrycznie wytyczonymi ścieżkami i basenami. Kwatery wypełniały partery ze strzyżonymi żywopłotami, ozdobione licznymi rzeźbami, boskiety z rozmaicie urządzonymi gabinetami: z huśtawką, letnim teatrem, placem do strzelania, czy parasolem. Punktem kulminacyjnym był położony na głównej osi, nieco ukryty wśród szpalerów i masywu drzew Salon Wodny zaprojektowany przez G.L. Schirrmeistra, a oddany do użytku w 1776 r. Okrągły pawilon z bogatym detalem w stylu rokoko, otoczony kanałem, olśniewał swoją formą z tryskającymi u podstawy fontannami w postaci ryb i muszli. Konstruktorem skomplikowanego układu hydraulicznego był Keller. Jednak wkrótce po katastrofie budowlanej obiekt ten zamknięto, zlikwidowano mostki i traktowano, jako ozdobną ruinę ogrodową. W 1795 r. obok nowej oranżerii przy wschodniej granicy ogrodu postawiono dom ogrodnika Klöbera.

W XIX w. obiekt przekształcono, likwidując barokowe boskiety i gabinety na rzecz swobodnej kompozycji. Przy nowej oranżerii rozwinęło się ogrodnictwo zamkowe. Na jego bazie po wojnie utworzono stację badawczą i teren ten definitywnie został wykluczony z obszaru parku.

3 Duży Park Angielski

W II połowie XVIII w. nastąpił zwrot w projektowaniu ogrodów. Już na przełomie XVII i XVIII w. zaczęto dostrzegać walory dzikiej przyrody. Początkowo elementy

[7] Na mapie z 1799 r. opisano je jako *Schirm.*

zapożyczone z natury wplatano do sztywnej, rygorystycznie podporządkowanej geometrii, kompozycji barokowej za pomocą dyskretnych powiązań widokowych z krajobrazem zewnętrznym lub nieco odważniej, w formie „dzikich promenad" zakładanych w obrębie geometrycznych kwater ograniczonych strzyżonymi szpalerami. Ostatecznie odstąpiono od geometrii na rzecz swobody.

Kolejnym etapem rozwoju przestrzeni parkowych na terenie Carlsruhe było założenie w 1780 r., na ok. 130 ha, Ogrodu Angielskiego na Winnej Górze według projektu Klöbera.

W latach 60. XVIII w. na terenach położonych na południowy wschód od pałacu wykopano rozległe Stawy Wilhelminy, Marii i Augusty. Z wydobytej ziemi usypano groble i wzniesienia na brzegach. Powstały w ten sposób nowy krajobraz stał się pretekstem do założenia, właśnie na tym obszarze parku reprezentującego najnowsze trendy w ówczesnej sztuce ogrodowej.

Nowo założona partia ogrodowa posiadała dalekie osie widokowe na malowniczy krajobraz. Zlokalizowano na jej terenie liczne elementy architektoniczne, które budowały odpowiedni nastrój. Na wzniesieniu położonym w północno zachodniej części ogrodu postawiono niewielki budynek nazwany Pałacykiem na Winnej Górze. Oprócz niego w najbliższej okolicy powstały również sztuczne ruiny, pawilony i świątynie oraz liczne mniejsze obiekty wzbogacające przestrzeń, pobudzające wyobraźnię obserwatora, zaskakujące. Zaaranżowano sceny z odległych stron, tj. nad Stawem Wilhelminy usypano wzgórza nawiązujące do Alp Berneńskich. Utworzono Elizjum - mur z rudy darniowej na planie koła, z popiersiami dowódców w niszach w ścianach i okazałą postacią Fryderyka Wilhelma II pośrodku. Do kręgu tego prowadził podziemny labirynt. Przy wyjściu od zachodniej strony postawiono ścianę z namalowanym widokiem zamku w Langenburgu. Na skrzyżowaniu dróg na groblach postawiono głazy z wyrytymi sentencjami nazywane Trzema Siostrami – Wiara, Nadzieja, Miłość.

Przedsięwzięciem, od którego powstała nazwa całej okolicy było założenie w 1781 r. na tarasowo ukształtowanych zboczach wzniesienia winnicy, która funkcjonowała do 1803 r. W pobliżu wybudowano na potrzeby jej funkcjonowania również budynek tłoczni wina i dom winogrodnika.

Niebywałą atrakcją parku była możliwość zwiedzania go, przepływając gondolą ze Stawu Zofii, aż do Stawu Wilhelminy. Podstawowy etap zakładania parku zakończył się przed 1792 r., przed śmiercią C.C. Würtemberga.

Na przestrzeni kolejnych lat wymieniano poszczególne elementy wyposażenia, zmieniano ich lokalizację. Część z nich na skutek braku konserwacji uległa zniszczeniu.

Nie odbudowano Pałacyku Szwedzkiego zniszczonego przez uderzenie pioruna w 1911 r. W 1923 r. odrestaurowano Pałacyk na Winnej Górze. Podczas II wojny światowej na terenie parku wybudowano strzelnicę.

4 Mały Park Angielski

Ze względu na pewne oddalenie Dużego Parku Angielskiego od centrum miejscowości oraz od Ogrodu Francuskiego, na terenie oddzielającego je zwierzyńca w XIX w. założono łączący je Mały Park Angielski. Jego kompozycję oparto na osi ogrodu francuskiego, którą podkreślała na planie część elementów wyposażenia. Po 1857 r. postawiono Świątynię Eugena, w 1863 pomnik Śpiącego Lwa, w 1869 usypano pamiątkowy kopiec pastora Schlegela z zaciszną altaną na szczycie, do której prowadziła spiralnie wznosząca się ścieżka. Około 1873 r. postawiono górującą nad parkiem Kolumnę Germanii. Wśród istniejącej roślinności poprowadzono płynne ścieżki oprowadzające gości między elementami wyposażenia. W parku umieszczono również posągi Apolla, Diany, Wenus i Minerwy (najprawdopodobniej przeniesiony z Dużego

Parku Angielskiego), neogotycki obelisk pamiątkowy, źródełko oraz pomnik „Pokój koronująca króla Fryderyka Wilhelma II" (pierwotnie stał na Wyspie Królewskiej na terenie Dużego Parku Angielskiego), wspomniane wyżej pomniki i świątynię. Na północny wschód od Lwa znajdowało się wzniesienie najeżone ostrymi kamieniami, nazywane *Blizberg*. Na nim stała niegdyś ośmiokątna altana kryta słomą, z której widać był podobno Pałacyk Szwedzki[8].

5 Kalendarium

1748 – wytyczenie alei w lesie przez brzeski regiment wojskowy, miały one 40 kroków szerokości i spotykały się przy małym, starym domku myśliwskim (F. STUMPE[9])
1749 – budowa drewnianego pałacu myśliwskiego oraz dwóch domów kawalerskich (T. SKALETZ[10]; *Historische Stätten Schlesien*[11])
1750 – budowa folwarku *Christianshof* (K. BIMLER[12])
1751 – spłonięcie zamku myśliwskiego (T. SKALETZ)
1752/53 – budowa nowego, murowanego zamku z płaskim dachem (T. SKALETZ)
1753 – zasypanie rowu i rozebranie palisady wokół zamku, wykopanie stawu Jeleni (T. SKALETZ), początek zakładania ogrodu (K. BIMLER)
1754 – postawienie domku myśliwskiego na Gwieździe Erdmanna (K. BIMLER)
1754-55 – wykopanie Stawów Zofii (z d. Solms-Laubach) i Fryderyki (T. SKALETZ)
1753 – wokół głównego pałacu zlikwidowano palisadę (F. STUMPE)
1. 1755 – rozebranie drewnianych palisad wokół zamku (J.G. KNIE[13])
1756 – budowa pałacyku przy Stawie Zofii (T. SKALETZ)
1757 – budowa kolejnych sześciu domów kawalerskich (K. BIMLER)
1762 – ukończenie prac przy największym ze stawów – stawem Wilhelminy (T. SKALETZ)
1763 – rozpoczęcie budowy Pałacyku Szwedzkiego ukończenie w 1767 (T. SKALETZ)
1764 – 1775 – wykarczowanie placu i budowa kościoła ewangelickiego (T. SKALETZ)
1765-1766 – przecięcie Stawu Wilhelminy dwoma groblami i utworzenie dwóch dodatkowych Stawów: Augusty i Marii (T. SKALETZ)
1765-1775 – budowa kościoła ewangelickiego pw. św. Zofii
1767 – budowa budynku szkoły i domów rzemieślników przy Alei Zamkowej (K. BIMLER)
1771 – budowa domów przy Alei Charlotty (K. BIMLER)
1775 – przystosowanie na cele sakralne jednego z domów kawalerskich (T. SKALETZ)
1776/77 – budowa Salonu Wodnego oraz budynków na tyłach domów kawalerskich (T. SKALETZ; J. REGEHLY[14])
1780 – budowa Pałacu na Winnej Górze oraz założenie Ogrodu Angielskiego przez ogrodnika Klöbera (T. SKALETZ), budowa Świątyni Apolla i latarni nad Stawem Heleny (*Historische Stätten Schlesien*)
1781 – założenie winnicy na Winnej Górze (F. STUMPE)

---

[8] M. ROSSA, *Der Park von Carlsruhe in Oberschlesien von 1748 bis heute*, 2002. *Der Park von Karlsruhe in Oberschlesien von 1748 bis heute und die Chronik Bad Carlsruhes als Kurort und Bad*, Eschborn 2003.
[9] F. STUMPE, *Führer durch Bad Carlsruhe OS.*, Schweidnitz 1927.
[10] T. SKALETZ, *Karlsruhe in Oberschlesien. Ein Beitrag zur Geschichte fürstliche Baukunst des 18. Jahrhunderts*, Danzig 1930.
[11] *Historische Stätten Schlesien*, hrsg. H. Weczerka, Stutttgart 1977.
[12] K. BIMLER, *Die neuklassische Bauschule in Schlesien,* H. 2, *Carlsruhe in Oberschlesien,* Breslau 1930.
[13] J.G. KNIE, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845.
[14] J. REGEHLY, *Carlsruhe in Oberschlesien*, Nürnberg 1799.

1783/85 – budowa kolejnych domów na tyłach domów kawalerskich (K. BIMLER)
1787 – pierwszy dom przy *Grundorferallee*, postawienie mleczarni – *Meierei* w parku angielskim (K. BIMLER)
1792 – śmierć księcia Karola Chrystiana Erdmanna von Würtemberga, postawienie popiersia Fryderyka Wilhelma II na Wyspie Królewskiej (K. BIMLER)
1793 – objęcie założenia w Pokoju przez nowego dziedzica Friedricha Eugena Karlsruhe, jako swej stałej siedziby (T. SKALETZ)
1794 – przebudowa teatru (K. BIMLER)
1795 – budowa domu ogrodnika Klöbera obok nowej oranżerii przy Ogrodzie Francuskim (K. BIMLER)
1796 – powstanie samodzielnej parafii katolickiej, przebudowa starej oranżerii na kościół, budowa domów przy Alei Zofii i Łąkowej (K. BIMLER)
1797 – powstanie książęcej biblioteki przy *Grundorferallee*, budowa kolejnych domów przy Alei Łąkowej, Zofii i Charlotte, budowa katolickiej plebanii i szkoły przy Alei Wilhelminy (K. BIMLER)
1798 – częściowe spłonięcie głównego pałacu i odbudowa (T. SKALETZ), pożar pochłonął bibliotekę, serwisy porcelanowe i drewno wieży zegarowej, powtórna odbudowa zamku, który został potem jeszcze czterokrotnie rozbudowywany (F. STUMPE)
1800 – budowa prywatnego budynku przy Alei Łąkowej (K. BIMLER)
1803 – wymarznięcie krzewów winorośli i zaprzestanie prowadzenia winnicy
1805 – wzniesienie letniego pałacu przy Alei Cesarzowej, przekształconego w salę koncertową (T. SKALETZ)
ok.1810 – dobudowanie klasycystycznych portyków do domów kawalerskich (K. BIMLER)
1820 – budowa świątyni na Gwieździe Erdmanna (T. SKALETZ)
1825 – budowa Świątyni Matyldy na miejscu Świątyni Apolla (T. SKALETZ)
1826 – przekształcenie pałacyku letniego w salę koncertową (K. BIMLER)
1827 – przebudowa Elizjum i postawienie ściany z pejzażem przedstawiającym zamek w Langenburgu (H. GRAD[15])
1847 – założenie uzdrowiska przez dr. Freuda (F. STUMPE)
1857 – śmierć księcia Eugena i przejęcie majątku przez jego syna pierworodnego
1863 – postawienie żeliwnego pomnika Śpiącego Lwa (T. SKALETZ)
1869 – usypanie Kopca pastora Schlegela
ok.1873 – postawienie Kolumny Germanii (H. GRAD)
1875 – posiadłość obejmuje syn Wilhelm Eugen
1877 – śmierć Wilhelma Eugena i przejęcie posiadłości przez jego wuja Wilhelma, budowa neoklasycystycznego pawilonu (*Puppenhaus*?),
1886 – wykonanie pomnika ku czci księcia Eugena Erdmanna
1891 – budowa nowej biblioteki,
1896 – śmierć księcia Wilhelma, majątek przejmuje jego młodszy brat Mikołaj
1903 – śmierć Mikołaja, ostatniego z rodziny dziedzica w linii męskiej i przejęcie posiadłości przez króla pruskiego Wilhelma II von Würtemberg,
1911 – spłonięcie Pałacu Szwedzkiego (*Historische Stätten Schlesien*)
1914 – postawienie na terenie Ogrodu Francuskiego głazu narzutowego
1918 – spłonięcie Pałacyku na Winnej Górze (T. SKALETZ)
1921 – majątek przejmuje Albrecht Eugen von Würtemberg
1923 – remont Pałacyku na Winnej Górze i otwarcie cukierni (T. SKALETZ)

[15] H. GRAD, Park w Pokoju. Studium historyczno-stylistyczne, PP PKZ Wrocław 1977, mps w Arch. Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków (dalej: AZ WUOZ) w Opolu, sygn. 1805.

1946 – zniszczenie domów kawalerskich, rozebranie zamku i Pałacyku na Winnej Górze

III. Analiza drzewostanu

1 Inwentaryzacja drzewostanu i stan zdrowotny

Inwentaryzacją szczegółową objęto obszar dawnego Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego o powierzchni 39 ha. Opisano drzewa o średnicy pnia powyżej 20 cm oraz zlokalizowano zachowane grupy krzewów. Integralną częścią inwentaryzacji są plan i tabela inwentaryzacyjna w załącznikach.

Teren porasta drzewostan o charakterze naturalnym. 45% drzewostanu tworzą dąb szypułkowy i buk pospolity. Gatunkami towarzyszącymi są lipy, dęby czerwone, graby pospolite, robinie białe i brzozy. Wyraźne grupy stanowią olsze porastające lokalne zagłębienia terenu w parku wzdłuż zachodniej granicy i na jego południowym krańcu. Wśród gatunków iglastych największą grupę stanowi sosna pospolita, która występuje płatami na nieco uboższych siedliskach. Pozostałe gatunki domieszkowe to: sosna wejmutka, jawor, świerk pospolity, klon pospolity, topola, jedlica zielona, modrzew europejski, jodła pospolita i jesion wyniosły.

Pośród gatunków egzotycznych występują pojedyncze egzemplarze tulipanowca amerykańskiego, platana klonolistnego, kasztana jadalnego, dębu błotnego, klonu pensylwańskiego, kasztanowca białego i liczne egzemplarze sosny wejmutki.

Pod okapem drzew występują nieliczne krzewy. Najważniejszymi są stare egzemplarze różaneczników katawbijskich. Poza tym na terenie parku angielskiego znajdują się grupa lilaków pospolitych, tawliny jarzębolistnej oraz bardziej pospolitych jaśminowców, śnieguliczki białojagodowej i porzeczki pospolitej.

Obszar Ogrodu Francuskiego jest regularnie oczyszczany z nalotu klonu pospolitego, który intensywnie się odnawia.

W części Małego Parku Angielskiego odnawia się dobrze buk pospolity, klon pospolity, lokalnie lipa drobnolistna, dąb czerwony, sosna wejmutka, świerk pospolity, a także klon pensylwański.

Stan zdrowotny drzewostanu jest bardzo zróżnicowany. Drzewa rosnące w zbyt dużym zagęszczeniu mają wybujały pokrój i mocno zredukowane korony. Znaczne podniesienie środka ciężkości sprzyja wyłamywaniu i wywracaniu poszczególnych egzemplarzy. W najlepszej kondycji zdrowotnej pośród drzew rosnących na terenie parku przed 1945 r. (z 1-3 grupy[16] wiekowej) są buki pospolite. Dęby szypułkowe charakteryzuje duży udział suchych konarów. Wśród świerków kilka najstarszych egzemplarzy należy do 1 grupy wiekowej. Lepiej przystosowane do warunków siedliskowych są daglezje, których najstarsze okazy znajdują się w 2 grupie wiekowej. Ważnym czynnikiem wpływającym na zdrowie materiału roślinnego są również zmiany poziomu wód gruntowych wynikające z niedrożności układu rowów i kanałów. Na terenie parku nie zachowały się już choiny kanadyjskie, które jeszcze w 1982 r. zostały zinwentaryzowane.

Najstarsze egzemplarze oraz egzemplarze soliterowe z grupy 140-200 lat niejednokrotnie wciąż posiadają rozłożyste korony, dzięki którym stanowią atrakcyjny element w parku. Egzemplarze młodsze z 1 i z 0 grupy wiekowej rosnąc w zbyt dużym zagęszczeniu nie miały już sprzyjających warunków dla pełnego rozwinięcia koron. Ich wartość jednostkowa dla kompozycji jest znacznie mniejsza. Pod względem

[16] Zinwentaryzowane drzewa zostały podzielone na cztery grupy wiekowe: **0** – poniżej 70 lat, **1 –** 70 do 139 lat, **2 –** 140 do 199 lat, **3 –** powyżej 200 lat.

przyrodniczym wartość drzewostanu jest wysoka. Stare, próchniejące pnie są doskonałym środowiskiem dla licznych gatunków owadów (w tym również zagrożonych[17]), co powoduje znaczną liczebność i różnorodność awifauny.

2 Wykaz gatunków

1. Barwinek pospolity (*Vinca minor)*
2. Bluszcz pospolity *(Hedera helix)*
3. Brzoza brodawkowata (*Betula verucosa)*
4. Buk pospolity (*Fagus sylvatica)*
5. Buk pospolity odm. czerwonolistna (*Fagus sylvatica 'Artropurpurea')*
6. Cis pospolity (*Taxus baccata)*
7. Cyprysik groszkowy (*Chamaecyparis pisifera)*
8. Czeremcha pospolita (*Prunus padus)*
9. Daglezja zielona (*Pseudotsuga menziesii)*
10. Dąb błotny (*Quercus palustris)*
11. Dąb czerwony (*Quercus rubra)*
12. Dąb szypułkowy (*Quercus robur)*
13. Głóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna)*
14. Grab pospolity (*Carpinus betulus)*
15. Jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia)*
16. Jaśminowiec wonny (*Philadelphus coronaria)*
17. Jawor (*Acer pseudoplatanus)*
18. Jedlica zielona (*Pseudotsuga menziesii)*
19. Jesion wyniosły (*Fraxinus Excelsior)*
20. Jodła pospolita *(Abies alba)*
21. Kasztan jadalny (*Castanea sativa)*
22. Kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum)*
23. Klon pensylwański (*Acer pensylvanicum)*
24. Klon polny (*Acer campestre)*
25. Klon pospolity (*Acer platanoides)*
26. Klon pospolity odm. czerwonolistna (*Acer platanoides 'Schwedlerii')*
27. Leszczyna pospolita (*Corylus avellana)*
28. Lilak pospolity (*Syringa vulgaris)*
29. Lipa drobnolistna (*Tilia cordata)*
30. Lipa szerokolistna (*Tilia plathyphyllos)*
31. Modrzew europejski *(Larix decidua)*
32. Olsza czarna (*Alnus glutinosa)*
33. Olsza szara (*Alnus cinerea)*
34. Platan klonolistny (*Platanus acerifolia)*
35. Porzeczka pospolita (*Ribes rubrum*
36. Robinia biała (*Robinia pseudoacacia)*
37. Różanecznik (*Rododendron)*
38. Sosna pospolita (*Pinus sylvestris)*
39. Sosna wejmutka (*Pinus strobus)*
40. Śnieguliczka biała (*Symphoricarpos albus)*
41. Świerk pospolity (*Picea abies)*
42. Tawlina jarzębolistna (*Sorbaria sorbifolia)*
43. Tawuła Vanhutte'a (*Spiraea vanhuttei)*

[17] W sierpniu 2008 r. zaobserwowano osobnika Pachnicy dębowej *(Osmoderma eremita).*

44. Topola biała (*Populus alba)*
45. Topola osika (*Populus tremula)*
46. Topola x kanadyjska (*Populus x canadensis)*
47. Tulipanowiec amerykański (*Liliodendron tulipifera)*
48. Wiąz górski (*Ulmus glabra)*
49. Wiąz polny (*Ulmus carpinifolia)*
50. Wiąz szypułkowy (*Ulmus leavis)*
51. Wierzba iwa (*Salix caprea)*
52. Żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*)

3 Analiza wiekowa i składu gatunkowego drzewostanu

Analizę wiekową drzewostanu sporządzono na podstawie inwentaryzacji drzewostanu parku w Pokoju wykonanej w 2008 r. i naniesiono na plan w skali 1:500. Wiek drzew oszacowano na podstawie tabeli wiekowej drzew opracowanej przez prof. Longina Majdeckiego. Drzewostan w oparciu o średnicę pnia określoną dla poszczególnych gatunków podzielono na 4 grupy:
- samosiew powojenny (grupa 0),
- samosiew i nasadzenia z II połowy XIX i początku XX w. (grupa 1),
- nasadzenia z początku XIX w. (grupa 2),
- nasadzenia z II połowy XVIII w. (grupa 3).

Wśród najstarszych zachowanych drzew (grupa 3) najliczniej występują dęby szypułkowe z niewielką domieszką buka pospolitego. Z drzew egzotycznych w tej grupie wiekowej pojawia się sosna wejmutka (Pomnik Przyrody).

W kolejnej grupie 2 występują już wszystkie podstawowe gatunki: dąb szypułkowy, buk pospolity, grab pospolity, klon jawor i pospolity, lipa drobnolistna i szerokolistna, jesion wyniosły. Z gatunków egzotycznych poza wejmutką pojawiają się kolejne: platan klonolistny, robinia biała, dąb błotny i czerwony, daglezja zielona i cyprysik.

W grupie 1, obejmującej okres do 1945 r. pojawiają się następujące gatunki: buk pospolity i jego odmiana czerwonolistna, brzoza brodawkowata, daglezja zielona, dąb szypułkowy, czerwony i błotny, grab pospolity, jesion wyniosły, jodła pospolita, kasztanowiec biały, klon polny, pospolity i jawor, lipa drobnolistna i szerokolistna, modrzew europejski, olsza czarna, robinia biała, sosna pospolita i wejmutka, świerk pospolity i krzewy cisa, z nowych gatunków egzotycznych w tej grupie wiekowej pojawiają się tulipanowiec amerykański, żywotnik zachodni, kasztan jadalny, krzewy różanecznika katawbijskiego oraz cyprysik groszkowy.

Ostatnią grupę stanowi drzewostan powojenny utworzony głównie z samosiewów. Zdecydowanie wzrasta udział gatunków ekspansywnych: dębu czerwonego, klonu pospolitego, robinii białej i lipy. W tej grupie ciekawostką jest rozsiewający się obficie egzemplarz klonu pensylwańskiego.

Porównując wykazy gatunków występujących w parku z lat 1973[18], 1982[19] i wykazu aktualnego widoczna jest tendencja do zanikania gatunków egzotycznych. Wykaz z 1982 r. wymienia orzesznika jadalnego, orzecha włoskiego, choinę kanadyjską, których obecnie nie zidentyfikowano na terenie objętym inwentaryzacją.

Analizując strukturę gatunkową drzewostanu na zdjęciu lotniczym z 1940 r. na terenie małego parku angielskiego duży udział miały gatunki iglaste w tym świerk.

[18] H. GRAD, J. SZYMAŃSKI, Ramowe studium i wytyczne konserwatorskie zabytkowego parku w miejscowości Pokój, PP PKZ Wrocław 1977, mps w AZ WUOZ w Opolu, sygn. 1448.
[19] J. KOSIELSKI z zespołem, Ewidencja parków zabytkowych w Pokoju, Opole 1982, mps w ROBiDZ w Opolu.

Procentowy udział poszczególnych gatunków w drzewostanie:

1. Dąb szypułkowy 29,4%
2. Buk pospolity 16,4%
3. Sosna pospolita 10%
4. Lipa drobnolistna i szerokolistna 9,7%
5. Dąb czerwony 5,8%
6. Grab pospolity 4,8%
7. Robinia biała 4,5%
8. Olsza czarna 4,4%
9. Brzoza brodawkowata 4%
10. Sosna wejmutka 2,8%
11. Jawor 1,9%
12. Świerk pospolity 1,3%
13. Klon pospolity 1,2%
14. Topola osika 1%
15. Jedlica zielona 0,9%
16. Modrzew europejski 0,6%
17. Jodła pospolita 0,5%
18. Jesion wyniosły 0,3%

Procentowy udział pozostałych gatunków jest poniżej 0,1%.

Procentowy udział gatunków w poszczególnych grupach wiekowych:

Grupa 3
Dąb szypułkowy 88%
Buk pospolity 8%
Pozostałe gatunki 4% (Sosna wejmutka 1 szt., Lipa drobnolistna 1szt.)

Grupa 2
Dąb szypułkowy 84%
Buk pospolity 12%
Pozostałe gatunki 4% (Grab pospolity 4 szt., Sosna wejmutka 3szt., Dąb czerwony 2szt., Lipa 4szt., Klon pospolity 2szt., Dąb błotny 2szt., Platan klonolistny 2szt., Jedlica zielona 1szt., Jawor 1szt., Jesion 1szt., Robinia biała 1szt.)

Grupa 1
Dąb szypułkowy 33%
Buk pospolity 29%
Grab pospolity 8%
Sosna pospolita 8%
Lipa drobnolistna i szerokolistna 4%
Klon pospolity 3%
Robinia biała 3%
Sosna wejmutka 3%
Dąb czerwony 1,6%
Jawor 1,2%
Olsza czarna 1,1%
Pozostałe gatunki 5% (Jesion wyniosły 13szt., Świerk pospolity 9szt., Modrzew europejski 7szt., Jodła pospolita 6szt., Kasztanowiec biały 4szt., Kasztan jadalny 3szt.,

Brzoza brodawkowata 3szt., Żywotnik zachodni 2szt, Tulipanowiec amerykański 1szt., Dąb błotny 1szt., Klon polny 1szt., buk pospolity odm. czerwonolistna 1szt.)

IV. Analiza i ocena stanu zachowania substancji zabytkowej

Wyznaczenie przedziałów czasowych charakteryzujących kolejne etapy kształtowania kompozycji w parku oparto na analizie historycznej. Pierwszy etap kształtowania kompozycji zakończono w 1792 r. (wynika z przekazu o zakończeniu prac nad kształtowaniem parku przez pierwszego właściciela przed jego śmiercią). Kolejny, około 1870 r., wyznaczają daty wprowadzania nowych stylistycznie elementów o charakterze narodowym. W tym czasie na terenie Małego Parku Angielskiego rozlokowano nowe pomniki i postumenty, co najprawdopodobniej spowodowało przekształcenie kompozycji. Datą zamykającą etap świadomego kształtowania kompozycji parku jest 1945 r., kiedy majątek opuścili prywatni właściciele.

1 Analiza przemian układu kompozycyjnego

Podstawę dla odtworzenia wyglądu i analizy przekształceń ogrodu stanowią archiwalne źródła kartograficzne, ikonograficzne i opisowe. Najważniejszymi są opracowania z początku XX w. na temat neoklasycystycznej architektury na Śląsku[20] oraz rozprawa doktorska dotycząca miejscowości Karlsruhe na Śląsku[21]. Istotnym źródłem informacji o ogólnym kształcie Ogrodu Francuskiego jest plan z końca XVIII w. sporządzony przez Damlassa[22] na planie z połowy XVIII w. Dla Ogrodu Angielskiego na Winnej Górze podstawowym planem jest sporządzony pod koniec XVIII w. przez nadwornego ogrodnika Klöbera[23]. Natomiast dla Małego Parku Angielskiego podstawowym materiałem są plan z 1880 r.[24], Messtischblaty[25], na których naniesiono zarys alejek parkowych oraz dawne fotografie wykonane na terenie parku.

Najobszerniejsza dokumentacja ikonograficzna dotyczy pojedynczych elementów Dużego Parku Angielskiego na Winnej Górze. Skromniejsza jest ta dotycząca Małego Parku Angielskiego i przekształconego w XIX w. obszaru Ogrodu Francuskiego. Ryciny publikowane w XIX-wiecznej prasie[26] przedstawiają sceny z parku z obiektami architektonicznymi, które w połączeniu z opublikowanymi opisami i emocjami ich autorów tworzą obraz poszczególnych fragmentów kompozycji.

[20] K. BIMLER, *op.cit*.
[21] T. SKALETZ, *op.cit.*
[22] Charte von der Stadt Carlsruh und der umliegenden Legend. Diese Charte ist in Ruckriecht des Originals auf die Hälfte des Fleckeninhalts reducirt., J.A. Damlaβ im Frühjahre 1799, przerys mapy z 1750 r., Geheimes Staatarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie.
[23] Charte von dem Englischen Garten zu Carlsruh in Schlesien. Verfertigen Zeichnung in W.G. Beckers.: Taschenbuch für Gartenfreunde 1795/97, Leipzig, bei Vos&Co., [w:] T. SKALETZ, *op.cit.*
[24] Carlsruhe um 1880. Aufnahmevon Feldmesser Roseck. Aus Goetz-Konwiarz, Altschlesien bei Jul. Hoffmann; K. BIMLER, *op.cit.*
[25] Messtischblatt 1936, 1937.
[26] Breslauische Erzähler 1802, Jg. 3, Nr 22, *Die Schweizeren im Park den Carlsruhe.*

a) Zwierzyniec

Zwierzyniec założono na terenach dotychczas niezagospodarowanych. Masywy lasu poprzecinane były płatami łąk, gdzie prawdopodobnie stagnowała okresowo woda. Kompozycja układu Zwierzyńca była prosta. Została oparta na trzech **kolistych placach**, z których wyprowadzone zostały **drogi** w układzie nawiązującym do głównych i pośrednich kierunków świata (układ ułatwiający orientację). Z każdego z placów wyprowadzona była **oś widokowa** w kierunku placu centralnego z głównym pałacem. Projekt ten wykonano jednak częściowo. Na planie z 1880 r. naniesiony jest jeden plac nazwany **Gwiazdą Erdmanna** – *Erdmanns Stern,* położony na południowy wschód od pałacu. W miejscu projektowanego kolejnego placu powyżej znajduje się jedynie skrzyżowanie *Wiesen Allee* z *Marien Linie*. W miejscu skrzyżowania *Krogulner Allee*, znajdującej się na linii łączącej widokowo okolice folwarku Christianhof z pałacem, z *Grabice Allee* wyznaczono półkolisty plac *Zirkel*. Wzdłuż wschodniej krawędzi *Krogulner Allee* znajdował się rów z poszerzeniem przy placu.

Między Pałacykami Zofii i Szwedzkim w XIX w. poprowadzona była oś widokowa.

Na planach z lat 30. XX w. z najwcześniejszego projektu zachowany został układ traktów oraz Gwiazda Erdmanna z pawilonem.

W II połowie XVIII w. między *Krogulner Allee,* prowadzącą do folwarku *Christianhof*, a *Wiesen Allee* w pobliżu pałacu znajdowała się szkółka drzew. Na przełomie XVIII i XIX w. została założona tam menażeria – późniejszy prywatny ogród, *Privat Herzogliher Garten,* towarzyszący budynkowi teatru.

Obecnie zachowane są *Sophien Allee*, *Krogulner Allee*. Po pawilonie na Gwieździe Erdmanna pozostał postument, a kolisty plac uległ zatarciu. Zarosły również osie widokowe. Na terenie zwierzyńca prowadzona jest tradycyjna gospodarka leśna, charakterystyczny układ drogowy został częściowo zatarty.

b) Ogród Francuski (barokowy)

Ogród Francuski powstał w II połowie XVIII w. Jego barokowa kompozycja nawiązywała do koncentrycznego układu miejscowości, jednak nie podlegała ścisłemu podporządkowaniu elewacji pałacowej i jej podziałom ze względu na odsunięcie poza Plac Centralny.

Kompozycja była tak skonstruowana, aby umożliwić wgląd do ogrodu od strony wejścia (od strony domu kawalerskiego), przy jednoczesnym utrzymaniu widoku na pałac w tle.

Główna **oś kompozycji** oparta została na jednej z osi pałacu stanowiącego ośrodek układu przestrzennego i dzieliła symetrycznie klin między Alejami Luizy i Opolską. Przebiegała przez całą długość ogrodu.

Poprzeczne baseny – tworzyły dwie linie podwójnych Luster Wodnych wzbogacających parterową część ogrodu. Miały formę prostokątną, położone były prostopadle do głównej osi. Pierwsza linia przedzielona była kamiennym mostkiem (na głównej osi). Po obu jego stronach, symetrycznie na środku Luster Wodnych znajdowały się małe wysepki. Druga linia basenów zamykała część parterową. Dalej znajdowały się kwatery wypełnione boskietami. W późniejszym czasie została zasypana wschodnia część drugiej linii basenów, ostatecznie pozostały fragment również uległ zatarciu.

Partery – stanowiły pierwszą część Ogrodu Francuskiego. W sąsiedztwie oranżerii znajdowały się najprawdopodobniej partery gazonowe, na których latem wystawiano

rośliny oranżeriowe. W dalszej części były dwie kwatery (według opisów[27]) wypełnione rabatami ograniczonymi niskimi żywopłotami. Przecinały je ścieżki w układzie symetrycznym, krzyżujące się w centralnych punktach dodatkowo podkreślonych elementami rzeźbiarskimi.

Boskiety – znajdowały się za drugą linią basenów. Główna oś i ścieżki poprzeczne wprowadzały podział na cztery regularne kwatery. Wnętrza boskietów przecinały alejki na planie krzyża św. Andrzeja i po przekątnej. Znajdowały się w nich labirynt, teatr i gabinety. Skrajne, nieregularne fragmenty na obrzeżu wypełnione były wysokimi zwartymi nasadzeniami.

Szpalery – stanowiły ramy boskietów. Zachowały się fragmenty wzdłuż alejki przy zachodniej krawędzi oraz wzdłuż alei na głównej osi.

Dzika promenada – ostatnia część Ogrodu Francuskiego z symetrycznie przebiegającymi alejkami, prowadzącymi do wnętrza z Salonem Wodnym. Porośnięta przypuszczalnie naturalnym zadrzewieniem. Nie zachowały się boczne alejki.

Salon Wodny – druga po pałacu dominanta kompozycji. Położony na wyspie otoczonej kolistym kanałem. Kanał obiegała alejka obsadzona dodatkowo od strony kanału niewysokimi drzewami od drugiej wałem ziemnym. Obecnie zachowana ruina i obwałowanie.

Głaz narzutowy z wizerunkiem księżnej Matyldy – postawiony w 1914 r., przetransportowany z okolic stawów na Winnej Górze.

Granice Ogrodu Francuskiego wyznaczały drogi biegnące wokół oraz ogrodzenie, które chroniło przed dzikimi zwierzętami z otaczającego zwierzyńca. Wzdłuż wschodniej granicy, między dawną oranżerią, a ogrodnictwem, zachował się fragment pełnego muru z cegły. W momencie powstania ogrodu sąsiednie tereny porastała naturalna roślinność o charakterze leśnym. Poszerzone przejście przez wał otaczający Salon Wodny wskazuje na istnienie otwarcia widokowego na otaczający krajobraz naturalny.

Na podstawie planu Dammlassa oraz zachowanych elementów (główna alejka, baseny, Salon Wodny) wytyczono siatkę, na której oparto osie kompozycji.

Analiza rozmieszczenia drzewostanu grupy 3. (powyżej 200 lat) potwierdza możliwość rozplanowania alejek według planu z 1799 r. Pośród grabów rosnących w układzie szpalerowym wytypowano pojedyncze egzemplarze[28]. Znajdują się w szpalerze przy alejce wzdłuż zachodniej granicy. Pozostałości XVIII-wiecznych nasadzeń zachowały się jedynie po jednej stronie (bliższej środka kompozycji) na wysokości kwater obsadzonych boskietami. Potwierdza to przebieg alejki oraz prawdopodobieństwo szpalerowego obramowania kwater boskietowych.

W grupie 3. znajdują się również pojedyncze egzemplarze dębów szypułkowych i lipa drobnolistna. Ich lokalizacja nie koliduje z układem drogowym. Jednak ich położenie wskazuje na dość szybkie pojawienie się na obszarze parterów nasadzeń swobodnych. W związku z wydzieleniem terenu ogrodnictwa przylegającego do nowej oranżerii (1795) Ogród Francuski częściowo utracił symetryczny układ.

Wraz z napływem nowych trendów stylistycznych regularnemu Ogrodowi Francuskiemu od początku XIX w. nadawano stopniowo cechy parku krajobrazowego. Na przestrzeni lat odstąpiono od sztywnego, regularnego układu strzyżonych żywopłotów i szpalerów na rzecz nieco swobodniejszej kompozycji naturalistycznej. Na podstawie analizy drzewostanu do 2. grupy wiekowej zaliczone zostały

[27] M. WYSZKOWSKI, *Poezje*, Warszawa 1830.

[28] Rośliny rosnące w szpalerze mają gorsze warunki rozwoju, a cięcia ograniczają dodatkowo przyrost pierśnicy.

egzemplarze gatunków obcego pochodzenia. W grupie tej występują również egzemplarze o rozłożystych, dobrze rozwiniętych koronach.

Wprowadzając zmiany zachowano podstawowy podział, z główną alejką na osi. Wzdłuż głównej osi urządzono symetrycznie położone rabaty obsadzone kwiatami i krzewami. Partery żywopłotowe wypełniające wnętrza poszczególnych kwater zastąpiono najprawdopodobniej trawnikami będącymi tłem dla nasadzeń soliterowych. Masywy drzew stanowiące otulinę nabrały swobodniejszej formy, płynnie wnikając na obszary do tej pory zarezerwowane dla form zgeometryzowanych.

Zdjęcie lotnicze z 1945 r. przedstawia obraz zdecydowanie przekształconego względem pierwotnych założeń Ogrodu Francuskiego. Pierwszą część stanowi otoczone drzewami wnętrze z rozległą powierzchnią trawnika przeciętą główną aleją na osi. Przenika ono płynnie do przedzielonego zadrzewieniem następnego wnętrza z prostokątnym Lustrem Wodnym. Zachowane nadal zostały: główna oś podkreślona podłużnymi rabatami i symetryczne rozmieszczenie elementów wyposażenia w centrum dawnych parterów (głaz narzutowy i pomnik). Drugi kanał poprzeczny całkiem zasypano. Na zdjęciu lotniczym w masywie odznacza się rzędowe nasadzenie wzdłuż alejki przy zachodniej granicy oraz fragment szpalerów przy głównej osi na wysokości dawnych boskietów. Najstarsze graby w szpalerach przy głównej alei mogą pochodzić z połowy XIX w. Zachowane egzemplarze rosną w dwóch rzędach w odstępie 2 m po obu stronach alei o szerokości (między pniami w skrajni) 5,5 m. Linia dawnych cięć znajduje się na wysokości ok. 2 m.

W zachodniej części wprowadzono boczną alejkę z owalnym placem na środku. Teren Dzikiej Promenady na skraju ogrodu zachował swój naturalny charakter.

Obecnie teren ogrodu został ponownie ograniczony poprzez oddzielenie dawnego obszaru między domem kawalerskim a pierwszym kanałem. Nadal czytelna jest aleja na głównej osi. Dwa podłużne zbiorniki wodne na zakończeniu pierwszej części są obrośnięte dziką roślinnością i zanieczyszczone. Zachowana została lokalizacja dominant kwater w drugiej części: głaz narzutowy z inskrypcją oraz rozbity postument pomnika ks. Wilhelma. Na kolejnym fragmencie ogrodu kompozycja jest nieczytelna. Zachowały się fragmenty przerośniętych szpalerów grabowych wzdłuż głównej alei oraz alejowe nasadzenia wzdłuż bocznej alejki od strony Alei Opolskiej. Nie zachowały się nasadzenia na krawędzi kanału, a na wyspie z ruiną Salonu Wodnego rozrasta się samosiew.

Na przestrzeni lat ogród został zdewastowany. Zachowały się jedynie zagłębienia po basenach, fragmenty pomników. Szczątkowo zachowały się ślady kompozycji. Na próżno można szukać parterów ogrodowych i śladów boskietów z gabinetami.

c) Duży Park Angielski (Duży Ogród Angielski)

Powstał pod koniec XVIII w. jako założenie krajobrazowe w stylu angielskim (nowy styl, który dynamicznie rozprzestrzeniał się w Europie). Wybór lokalizacji w znacznym oddaleniu od pałacu wynikał z wyjątkowych walorów krajobrazowych, jakie dawało połączenie naturalnej roślinności z wykopanymi rozległymi stawami. Centrum kompozycji ogrodu stało się wzniesienie nazwane później Winną Górą, na którym wybudowano niewielki pawilon nazywany Pałacykiem na Winnej Górze. Na pierwszym planie elementy parku zgeometryzowaną formą nawiązywały jeszcze do odchodzącej stylistyki barokowej. Od wschodu na osi pałacyku wykopano prostokątny basen zakończony wysoką latarnią. Wkrótce został on przekształcony w malowniczy staw z niewielkimi wyspami wprowadzającymi kolejne plany kompozycji. Łagodnie wijące się alejki i ścieżki prowadziły przez lasy, polany i groble, ukazując po drodze

kolejne zaaranżowane atrakcje i malowniczy krajobraz naturalny. Pojawiły się tu, zgodnie z charakterem parku, elementy romantyczne: świątynie, place i pomniki poświęcone znanym postaciom i antycznym bóstwom (Świątynia Apolla, Plac Minerwy, Wyspa Królewska), obiekty wprowadzające nastrój tajemniczości (samotnia, domek pustelnika, labirynt prowadzący do mitycznego Elizjum, czy sztuczne ruiny gotyckie). Fascynacja orientem znalazła swoje odbicie w detalach małej architektury ozdobionej, ozdobionej np. postacią chińczyka, pagodowym daszkiem ze smokami (letnia woliera, latarnia, mostek łukowy). Wprowadzono elementy będące pochwałą sielskiego życia wiejskiego: mleczarnię, stadka owiec i krów pasących się na łąkach parkowych. Południowy kraniec parku wyznaczał Pałacyk Szwedzki podkreślony widokowo jednym ze stawów. Obszar parku przecinały liczne kanały łączące okoliczne stawy. Z przekazów wynika, że organizowano wycieczki gondolami, które pozostawiały wśród uczestników niezapomniane wrażenia.

W kolejnych latach ogólna dyspozycja parku nie uległa zmianie. Przekształcenia dotyczyły poszczególnych elementów wyposażenia. Część z nich była eliminowana na skutek zniszczenia, część zastępowana nowymi. Wprowadzono nowe funkcje do istniejących obiektów (zamiana tłoczni wina na Dom Strzelca), powstały też budynki związane z prowadzoną działalnością (strzelnica).

Obecnie obszar Dużego Parku Angielskiego jest zdewastowany. Rozległe wnętrza zarosły, a większość budowli uległa zniszczeniu. Zachowała się (odnowiona w 2006 r.) Świątynia Matyldy, Elizjum z labiryntem i ścianą pejzażową, nieliczne fragmenty „ruin gotyckich", pomnik Fryderyka Wielkiego na dawnym Placu Minerwy oraz ślady fundamentów po pomniku na Wyspie Królewskiej. Zachowały się również kamienie z inskrypcjami na rozstaju dróg – Trzy Siostry, sztuczne wzgórza. W okolicy Pałacyku na Winnej Górze zachował się dom winoogrodnika, tarasowo ukształtowane zbocza dawnej winnicy oraz fragmenty muru osłaniającego. Na miejscu Pałacyku po 1945 r. postawiono nowe zabudowania mieszkalne. Pałacyk Szwedzki po pożarze na początku XX w. nie został odbudowany.

Po 1945 r. obszar parku został opuszczony. Zniszczona została większość elementów wyposażenia, w szczególności budynki i pawilony. Roślinność zatarła całkowicie kompozycję przestrzenną.

d) Mały Park Angielski (park angielski z XIX w.)

Powstał na obszarze przylegającym do Ogrodu Francuskiego i stanowił połączenie z parkiem na Winnej Górze. Podstawę stanowiła naturalna roślinność, którą uzupełniono dodatkowymi nasadzeniami. Obok roślin rodzimych ważniejsze miejsca podkreślano egzemplarzami egzotycznymi, które stopniowo sprowadzano do Europy[29]. Obecnie stanowią one źródło wiedzy o ważniejszych punktach kompozycji parku. Główna oś kompozycji została oparta na osi Ogrodu Francuskiego. Na niej skupiały się główne wnętrza z rozległymi trawnikami oraz pomniki i obiekty architektoniczne. Swobodnie wytyczone kręte alejki nieśpiesznie oprowadzały gości po rozmieszczonych elementach otwierając po drodze coraz to nowe widoki. Poszczególne elementy były przesłaniane roślinnością zimozieloną tak, aby nie konkurowały między sobą widokowo. Głównymi elementami kompozycyjnym były pomnik z odlewem Śpiącego Lwa, Świątynia Eugena i Germania. Na podstawie zachowanych map, na których schematycznie nanoszono główne drogi w parku, widać

[29] Sosna wejmutka *(Pinus strobus 1705),* Daglezja zielona *(Pseudotsuga douglasii 1825),* Różanecznik katawbijski *(Rododendron catawbiense I poł. XIXw.),* Choina kanadyjska *(Tsuga canadensis 1736).*

stopniowe rozbudowywanie i przekształcanie układu drogowego. Zdecydowane różnice pojawiają się przy porównaniu tych map ze zdjęciem lotniczym z 1945 r.

Wraz z rozwojem miejscowości i jej funkcji uzdrowiskowych wprowadzono dodatkowe alejki umożliwiające dostęp do parku bezpośrednio z obiektów uzdrowiskowych.

Śpiący Lew – położony pierwotnie na środku rozległej płaszczyzny trawnika na prostokątnym placu, do którego narożników prowadziły cztery ścieżki. Obecnie znajduje się na granicy owalnego wnętrza i masywu drzew. Otoczony jest starymi egzemplarzami różaneczników. W tle rośnie pęk drzew z 2. grupy wiekowej, który ma formę szeroko rozgałęzionego solitera.

Kolumna zwycięstwa Germania – zlokalizowana na skrzyżowaniu głównej osi i prostopadłe do niej płożonej bocznej osi wychodzącej spomiędzy zabudowań uzdrowiskowych przy Alei Opolskiej. Położona na środku polany z pojedynczymi drzewami. Na planie z około 1880 r. prowadziła do niej pojedyncza alejka. Na początku XX w. obiegała ją alejka parkowa, do której prowadziły promieniście rozchodzące się cztery kolejne. Obecnie zachowały się podstawa i postument ukryte w rozłożystych krzewach różaneczników. Prowadzi do nich zarastająca ścieżka.

Świątynia Eugena – pawilon na planie koła z popiersiem na postumencie w środku, twarz skierowana była na południe. Jasna budowla kontrastowała z cieniem otaczającego ją masywu drzew. Położona na okrągłym placu, do którego dochodziły alejki od strony północnej, wschodniej i zachodniej. Obecnie zachował się podest pawilonu i postument. Otaczający drzewostan uległ przerzedzeniu. Zmienił się również układ drogowy.

Apollo – posąg na postumencie zwrócony w kierunku posągu Wenus (na wschód). Położony na kolistym placu otoczonym krzewami różaneczników. Obecnie zachowały się pojedyncze krzewy rosnące w promieniu 5,5 m od postumentu. Nie prowadzi do niego ścieżka.

Wenus – posąg na postumencie, zwrócony twarzą w kierunku Apolla (na zachód). Prowadziła do niej ścieżka od Świątyni Eugena, która zakręcała w kierunku południowym. Obecnie zlokalizowany na niewielkiej polanie przy bocznej alejce.

Diana – posąg na postumencie, zwrócony w kierunku głównego pałacu (na północ). Położony na niewielkiej polanie na przedłużeniu jednej z alejek.

Minerwa – posąg na postumencie zwrócony w kierunku Śpiącego Lwa. Położony w głębi parku, bez możliwości dojścia ścieżką.

Muza koronująca króla Wilhelma – pomnik stojący na rozległej polanie, na tle zimozielonych krzewów. Zwrócony w kierunku zachodnim. Istniała możliwość oglądania go ze ścieżki przechodzącej skrajem polany. Obecnie zachowany bez popiersia króla, pozbawiony pierwotnej ekspozycji.

Blizberg – niewielkie wzniesienie w okolicy polany ze Śpiącym Lwem. Pierwotnie z altaną na szczycie z widokiem w kierunku południowym na Winną Górę. Prowadziła na nie alejka od strony Salonu Wodnego. Od strony polany przesłaniały ją krzewy różaneczników.

Kopiec Schlegela – wzniesienie w południowym krańcu parku ze spiralną ścieżką prowadzącą do altany na szczycie. Znajdowało się przy placu na głównej osi kompozycji. Obecnie zachowane wzgórze porośnięte samosiewem.

Źródełko – fontanna z eliptycznym kamiennym basenem i studnią obok. Dłuższa oś zorientowana na linii północ-południe. Położona w centralnej części parku, na północ od Germanii. Prowadziła do niej jedna ze ścieżek. Obecnie zachowany kamienny basen i studnia, w pobliżu rozrośnięte kępy różaneczników.

Kamienna ławka – położona przy ścieżce w południowej części parku, zachowane kamienne podstawy z inskrypcjami: 03.1923.

Przy analizowaniu dawnej kompozycji elementów roślinnych na podstawie archiwalnych zdjęć należy uwzględnić początkowe niewielkie rozmiary wprowadzanych drzew. Dzięki temu w parku było znacznie więcej przestrzeni, która umożliwiała wprowadzenie dodatkowych rabat sezonowych dla podkreślenia ważniejszych miejsc.

Z braku zabiegów pielęgnacyjnych kompozycja parku uległa zatarciu, a silny rozwój samosiewów dodatkowo wzmocnił ten proces.

2 Analiza przemian układu funkcjonalno-przestrzennego

a) Zwierzyniec

Obszar zwierzyńca od momentu założenia w XVIII w. stopniowo ulegał ograniczeniu. Powodem były zmiana funkcji pałacu w Pokoju, rozwój przestrzeni ogrodowo-parkowej oraz systematyczny rozwój zabudowy. Planowana organizacja sieci traktów oparta na trzech placach została uproszczona. Główną rolę kompozycyjną odgrywała Gwiazda Erdmanna, z której rozchodziły się promieniście drogi. Jej ozdobą był pawilon z popiersiem księcia nazwany Świątynią Erdmanna. Aktualnie po pawilonie pozostała zakryta gruzem podstawa z postumentem. Rozległy plac zarósł. Zachowała główna droga łącząca Plac Centralny ze Stawem Zofii, na której dominantę stanowi kościół katolicki.

b) Ogród Francuski i Mały Park Angielski

Na przestrzeni lat zmieniały się granice obu części parku. Obecny obszar powiększony został o fragment na południowym krańcu, poza alejką na dawnej granicy oraz o działki wzdłuż Alei Opolskiej, na których znajdowały się niegdyś zabudowania pensjonatów i uzdrowiska.

Od momentu powstania do 1945 r. park pełnił funkcje reprezentacyjne i rekreacyjne. Ogród Francuski pierwotnie stanowił uzupełnienie wnętrz pałacowych, by wkrótce wraz z parkiem krajobrazowym służyć, jako miejsce spotkań i wytchnienia mieszkańcom oraz gościom uzdrowiska w Pokoju. Do części położonej między Domem Kawalerskim, a pierwszą linią basenów prowadziły dwa wejścia: od strony Placu Centralnego przez Dom Kawalerski oraz od strony ogrodowej przez kamienny mostek nad basenem. Do kolejnych części prowadziły boczne wejścia od strony Alei Opolskiej i Alei Luizy. Pierwsze na wysokości pierwszej linii basenów. Prawdopodobnie później, wraz z rozwojem zabudowy pojawiły się kolejne na wysokości nowej oranżerii (przy ogrodnictwie) oraz na zakończeniu ogrodu. Po założeniu Małego Parku Angielskiego utworzono kolejne przejścia na osi Salonu Wodnego i obok, na przedłużeniu bocznej alejki.

Układ drogowy Małego Parku Angielskiego tworzyły dwie drogi położone skrajnie oraz kręte alejki wewnątrz parku. Pierwsza droga przebiegała wzdłuż zabudowy przy zachodniej granicy, druga łukiem łączyła Aleję Luizy (na wysokości Zakładu Drzewnego) z zabudowaniami na Winnej Górze. Wewnętrzne alejki oprowadzały gości po atrakcjach parku.

Po wojnie forma i funkcje rekreacyjne stopniowo uległy zatarciu. Wraz z likwidacją największej dominanty kompozycyjnej – pałacu w centrum miejscowości znaczenie alei na głównej osi w części francuskiej zostało ograniczone. Rozebranie zabudowań Domu Kawalerskiego i przekształcenie na cele mieszkalne zachowanego

budynku po dawnym kościele katolickim wraz ze zmianą funkcji jego bezpośredniego otoczenia, oddzieliły obszar parku od ścisłego centrum – Placu Centralnego. Główną dominantą stały się ruiny Salonu Wodnego oraz plac przy pomniku Śpiącego Lwa. Pozbawione pielęgnacji trawniki, rabaty i baseny zarosły, obniżając walory reprezentacyjnego wnętrza. Degradacja kompozycji sprowadziła obszar parku do roli tranzytowej. Przebieg poszczególnych ścieżek uległ uproszczeniu.

Zwiększyło się znaczenie dróg i ścieżek przebiegających od północno – wschodniej krawędzi parku do zachodniej i południowej krawędzi. Najdalej wysunięta na południe ścieżka prowadząca do Dużego Parku Angielskiego na Winnej Górze wraz z jego silną degradacją straciła na znaczeniu.

Na podstawie zachowanych planów i map nałożono na aktualny podkład przybliżony przebieg dróg parkowych z XVIIIw., ok. 1880 r. i 1936/7 r. Zaznaczono również osie widokowe potencjalne otwarcia widokowe. Naniesiono relacje pomiędzy poszczególnymi elementami kompozycyjnymi, układem drogowym i kompozycją roślinną, która raz stanowiła tło innym razem przesłonę chroniącą przed nadmierną ekspozycją obiektu.

c) Duży Park Angielski

Funkcjonalnie został podzielony na dwie części. Południowo zachodnią obejmującą tereny leśne z krętymi kanałami oraz wschodnią obejmującą obszar stawów hodowlanych należący do Gospodarstwa Rybackiego Krogulna. W miejscu lokalizacji reprezentacyjnego Pałacyku na Winnej Górze postawiono dom jednorodzinny wraz z zabudowaniami gospodarczymi. Na terenie stawów hodowlanych ze względu na prowadzoną działalność dostęp do dróg na groblach prowadzących wokół Stawu Wilhelminy do sztucznych wzgórz jest ograniczony. Ścieżka szlaku turystycznego przebiegająca wzdłuż południowo-zachodniej krawędzi Stawu Wilhelminy i Szwedzkiego ma charakter tranzytowy. Komponowany krajobraz uległ zatarciu w wyniku sinego wzrostu drzewostanu – zarosły otwierające widoki nad stawami łąki, grzbiety malowniczych wzgórz można dostrzec jedynie w sezonie zimowym, gdy drzewa są w stanie bezlistnym. Dostępny układ drogowy jest fragmentaryczny, co utrudnia zwiedzanie obiektu.

V. Wnioski i wytyczne konserwatorskie

Wszelkie prace na terenie parku oraz projekty powinny być uzgadniane z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Przed przystąpieniem do prac rewaloryzacyjnych należy wykonać szczegółowe badania dotyczące funkcjonowania układu wodnego, aby zapobiec gwałtownym zmianom warunków siedliskowych na obszarze parków.

Rewaloryzacja parków w Pokoju powinna docelowo objąć wszystkie części założenia i prowadzić do uczytelnienia lub odtworzenia charakteryzującej je kompozycji. W pierwszej kolejności należy powstrzymać wrastający i rosnący wokół zachowanych obiektów samosiew.

W przypadku obszaru objętego niniejszym opracowaniem główny nacisk należy położyć na podkreślenie barokowego rodowodu kompozycji Ogrodu Francuskiego i swobodną kompozycję Małego Parku Angielskiego. Ze względu na historyczne zmiany stopniowo wprowadzane do barokowej kompozycji przez dawnych właścicieli należy pewne elementy

zaakceptować i uznać za dokumentujące ewolucję sposobu kształtowania przestrzeni ogrodowej.

Początkowy zasięg terytorialny pierwszej części Ogrodu Francuskiego może być trudny do przywrócenia, jednak powinno się do tego dążyć. Wskazane byłoby również tereny dawnego ogrodnictwa wykorzystać na potrzeby zaplecza ogrodniczego dla parku, zgodnie z historyczną funkcją.

Obszar Małego Parku Angielskiego nie uległ zasadniczym zmianom przestrzennym. Przekształcenia dotyczą przebiegu układu drogowego oraz niekontrolowanego rozwoju drzewostanu. Konieczne jest odtworzenie wnętrz na osi kompozycji, przywrócenie spacerowego charakteru alejkom parkowym oraz uporządkowanie roślinności.

Na terenie Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego istniejący drzewostan należy poddać selekcji pod względem wieku, funkcji, jaką ma pełnić oraz cech charakterystycznych. Należy zachować egzemplarze gatunków egzotycznych. Niezwykle cennym elementem roślinnym jest naturalne runo. Podczas prac należy zwrócić szczególną uwagę na jego ochronę.

Przy doborze roślinnym zarówno drzew jak również krzewów, bylin i roślin zielnych należy kierować się wykazami roślin z XVIII i XIX w. (wzorniki A.J. Dezallier d'Argenville'a, wzorniki niemieckie publikowane w XIX w., spisy roślin w prywatnych kolekcjach i ogrodach botanicznych).

Przy projektowaniu konstrukcji dróg należy zastosować nawierzchnię żwirową, powszechnie stosowaną w historycznych obiektach (por. il. 1).

Na terenie parku od początku lokalizowane były elementy służące rozrywce, jednak ich rozmieszczenie i forma były podporządkowane ogólnej kompozycji i stylistyce.

Dla prawidłowego utrzymania roślinności na terenie parku konieczne jest zapewnienie całorocznej profesjonalnej obsługi ogrodniczej oraz zaplecza roślinnego.

Il. 1. Nawierzchnia żwirowa na drodze parkowej (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace an illustrated history*, London 2004)

1 Ogród Francuski

a) kompozycja

- wprowadzić wejście do Ogrodu Francuskiego od strony Placu Centralnego – rozpatrzyć możliwość rekonstrukcji Domu Kawalerskiego lub zaznaczenia jego dawnej lokalizacji;
- w miarę możliwości odtworzyć układ parterów przed linią basenów (dawne partery oranżeriowe);

- uregulować linię brzegową podłużnych kanałów;
- zalecana rekonstrukcja kamiennego mostku na głównej osi;
- odtworzyć kwaterowe podziały w kolejnych częściach Ogrodu;
- zachować lokalizację krzewów różanecznika katawbijskiego (w oparciu o ich lokalizację założyć rabaty, por. il. 2);
- w związku z historycznym uzasadnieniem luźnej kompozycji drzewostanu dopuszcza się zachowanie swobodnego układu. Należy jednak przeprowadzić selekcję z naciskiem na zachowanie drzew o szczególnych walorach: charakterystyczny pokrój, egzotyczny gatunek, wiek itp.;
- na obszarze dawnego ogrodu parterowego należy wprowadzić możliwość „wglądu" we wnętrze (dopuszcza się zachowanie ograniczonej ilości pni drzew z obficie rozwiniętym runem tworzącym płaski kobierzec; por. il. 3, 4);
- na obszarze boskietów wprowadzić nasadzenia szpalerowe po obwodzie poszczególnych kwater. We wnętrzach utrzymać swobodny układ oparty na wyselekcjonowanym istniejącym drzewostanie. Zaleca się utrzymanie naturalnego runa (dopuszcza się wprowadzenie uzupełnień z roślinności o charakterze naturalnym);
- istniejące szpalery na wysokości ogrodnictwa przyciąć i uzupełnić (docelowo powinny mieć ok. 2,5 m wysokości);
- zachować połączenie funkcjonalne z Małym Parkiem Angielskim;

b) roślinność
- selekcja drzewostanu na obszarze dawnych parterów powinna preferować egzemplarze o szczególnych walorach estetycznych (prawidłowo wykształcone, rozłożyste korony);
- wprowadzane rośliny dobierać pod kątem zgodności z gatunkami i odmianami historycznymi oraz wymaganiami siedliskowymi;
- materiał roślinny powinien być zdrowy i odpowiednio uformowany;
- w przypadku nasadzeń szpalerowych poszczególne rośliny powinny mieć wyrównaną wysokość;

c) drogi i place
- powinny mieć nawierzchnię żwirową z odprowadzeniem wody odpowiednimi spadkami; obrzeże wtopione (np. z impregnowanych desek). W drogach dojazdowych dla sprzętu ogrodniczego należy wykonać wzmocnioną podbudowę wytrzymującą większe obciążenia – dopuszczalne wzmocnienie nawierzchni kamieniem, nawiązujące do zachowanych fragmentów;

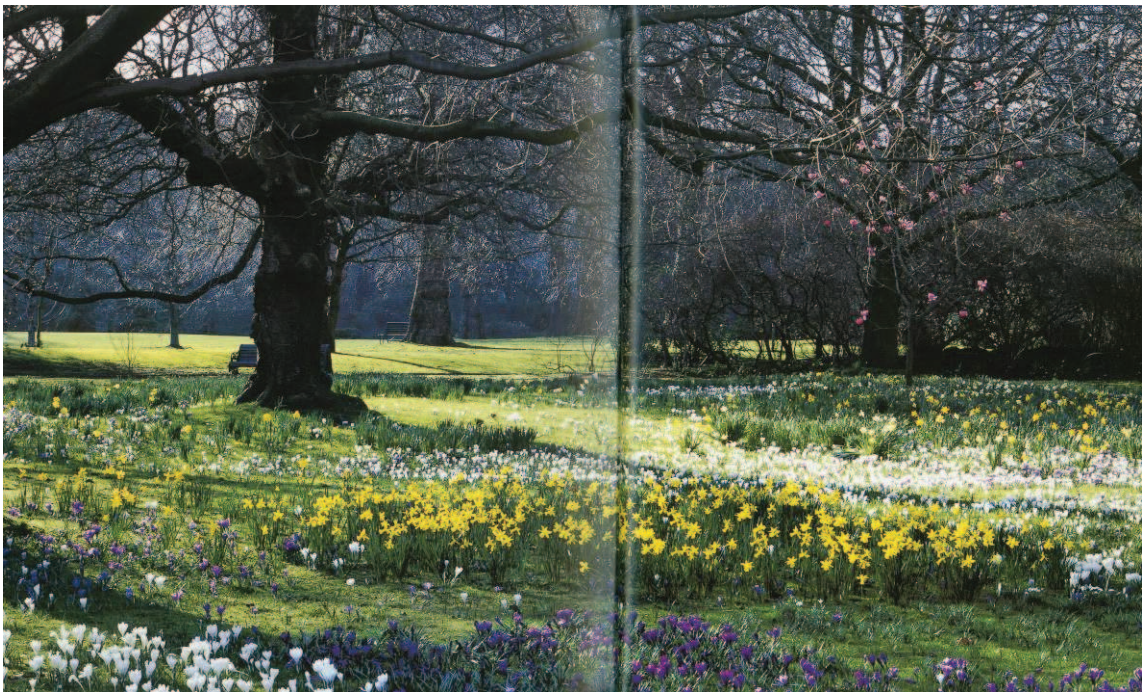
d) układ wodny
- baseny Luster Wodnych należy oczyścić i wyprofilować skarpy; należy uszczelnić nieckę i zapewnić możliwość utrzymywania poziomu wody zbliżonego do poziomu terenu;
- basen wokół Salonu Wodnego należy przebadać pod kątem obecności roślin objętych ochroną lub zagrożonych; oczyścić z zanieczyszczeń odpadami komunalnymi;
- udrożnić i oczyścić rowy;

e) elementy wyposażenia
- opracować plan zabezpieczenia ruin Salonu Wodnego;

- rozważyć możliwość wprowadzenia kamiennego mostku na głównej osi zgodnie z historyczną stylistyką;
- odrestaurować zachowane pomniki, zabezpieczyć zachowane elementy wyposażenia;
- wprowadzić ławki (w bocznych alejkach i gabinetach) oraz kosze na śmieci (w strefach wejściowych) zgodne z historyczną stylistyką;
- wprowadzić ażurowe ogrodzenie Ogrodu nawiązujące do zachowanych fragmentów z murowanymi słupami;
- wprowadzić dyskretną iluminację Salonu Wodnego oraz wybranych elementów wyposażenia;

Il. 2. Proponowany sposób kształtowania nasadzeń na rabatach z różanecznikami (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)

Il. 3. Sezonowe byliny na trawnikach pod okapem koron drzew (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)

Il. 4. Propozycja kreacji obszaru dawnych parterów poprzez uporządkowanie istniejącej roślinności (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)

2 Mały Park Angielski

a) kompozycja

- uczytelnić, wyeksponować lub wprowadzić nowe obiekty podkreślające główną oś kompozycyjną Parku (zgodnie z historyczną kompozycją);

- oczyścić historyczne wnętrza parkowe ze zbędnego samosiewu;
- przed pomnikiem Śpiącego Lwa założyć trawnik o zwiększonej wytrzymałości, umożliwiający rekreacyjne wykorzystanie (koncerty, pikniki itd., por. il. 5, 6);
- uzupełnić istniejące nasadzenia rzędowe;
- przywrócić spacerowy układ ścieżek z osiami widokowymi;

b) roślinność

- zachować naturalny charakter nasadzeń;
- wprowadzać gatunki zgodne z historycznymi;
- rośliny egzotyczne wprowadzać pojedynczo;
- uzupełnić kompozycję o gatunki krzewów i bylin o ozdobnych kwiatach (il. 7);
- przeprowadzić selekcję istniejącego drzewostanu;

c) drogi i place

- powinny mieć nawierzchnię żwirową z odprowadzeniem wody odpowiednimi spadkami; obrzeże wtopione (np. z impregnowanych desek). W drogach dojazdowych dla sprzętu ogrodniczego należy wykonać wzmocnioną podbudowę wytrzymującą większe obciążenia;
- wokół Świątyni Eugena, posągu Apolla, Źródełka utworzyć place;

d) układ wodny

- udrożnić i ustabilizować funkcjonowanie rowów i oczek wodnych;
- oczyścić oczko wodne w sąsiedztwie posągu Minerwy;

e) elementy wyposażenia

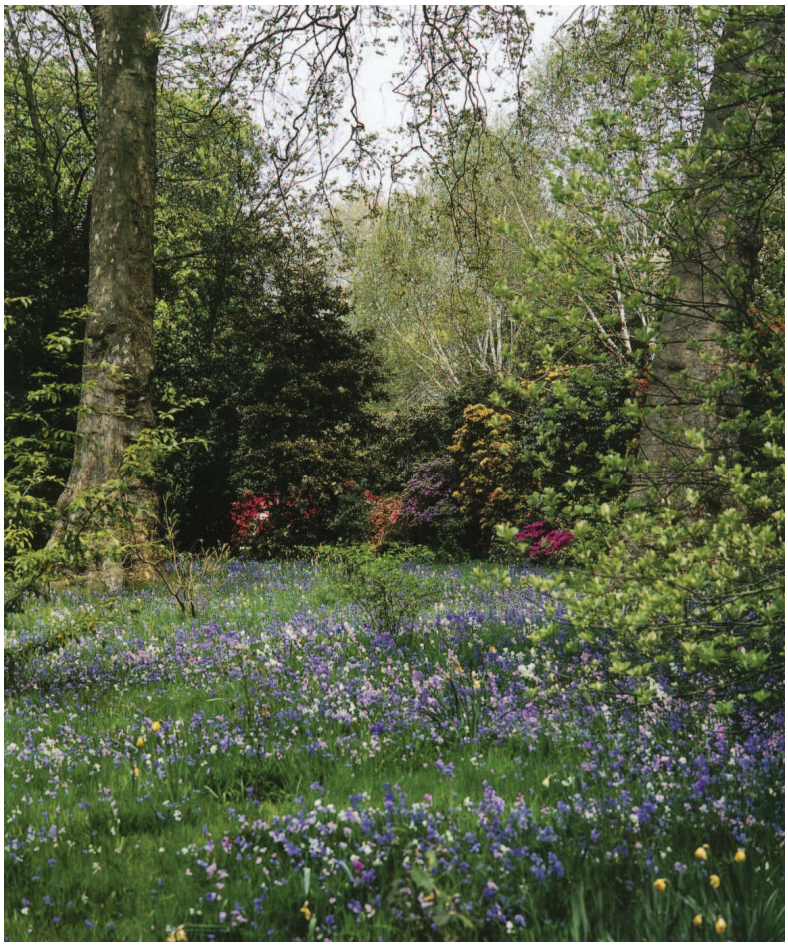
- odrestaurować zachowane figury, pomniki i kamienną ławkę; zabezpieczyć zachowane postumenty;
- odrestaurować basen fontanny Źródełko, sprawdzić możliwość ponownego uruchomienia;
- odtworzyć altany na Kopcu Schlegela oraz na wzgórzu *Blizberg* (il. 8, 9);
- zaleca się odbudowę Świątyni Eugena;
- wprowadzić ławki i kosze na śmieci zgodnie z XIX w. stylistyką;
- zaleca się wprowadzenie dyskretnej iluminacji wybranych historycznych elementów wyposażenia;
- rozpatrzyć możliwość wprowadzenia ażurowego ogrodzenia nawiązującego do zachowanych fragmentów na terenie Ogrodu Francuskiego;

Il. 5. Przykład wykorzystania trawnika parkowego, fot. 1925 (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...)*

Il. 6. Przykład wykorzystania trawnika parkowego (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)

Il. 7. Przykład kształtowania runa parkowego (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)

Il. 8. Przykładowa stylistyka altany na Kopcu Schlegela (fot. w zbiorach prywatnych)

Il. 9. Przykładowa stylistyka altany na wzgórzu *Blitzberg* (M. SIEWNIAK, A. MITKOWSKA, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998)

3. Wytyczne dotyczące możliwości adaptacyjnych ze względu na wykorzystanie zabytku na potrzeby współczesne.

Pokój, jako miejscowość położona w sercu Stobrawskiego Parku Krajobrazowego, ma realne szanse na rozwój branży turystycznej. Dogodna komunikacja z Opolem oraz innymi ośrodkami miejskimi północno-zachodniej części województwa jest dodatkowym atutem. Rewaloryzacja parku podniesie rangę miejscowości, jednak niezbędne jest podjęcie działań na rzecz rozwoju oferty kulturalno-rozrywkowej, noclegowej, gastronomicznej.

a) obiekty usługowe nie powinny być lokalizowane na historycznym obszarze parku, można wziąć pod uwagę zabudowane niegdyś pensjonatami działki położone wzdłuż Alei Opolskiej;

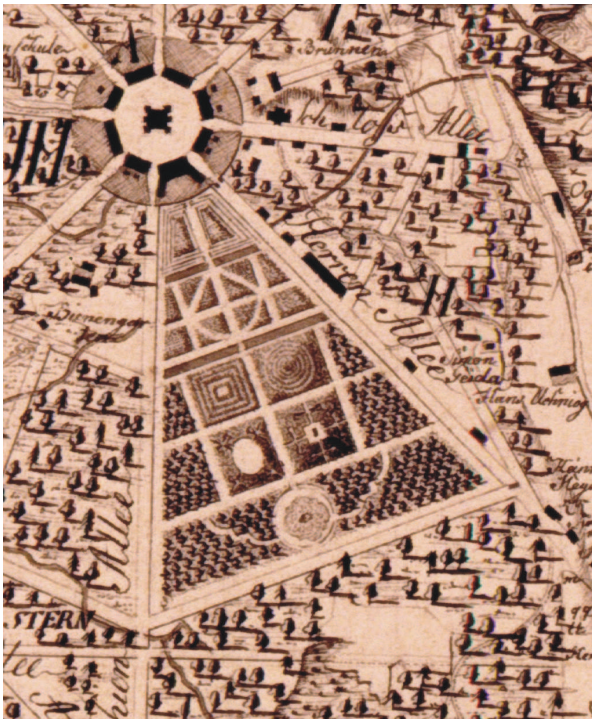
b) motywami przewodnimi prowadzonych działań mogą stać się zagadnienia związane z historią założenia parkowego:

- tradycje łowieckie – stroje z epoki, rasy psów, koni, obrzędy, zastawy i kuchnia myśliwska itp.;
- tradycje hodowli ryb – sprzęt i gatunki ryb, kuchnia itd.;
- izba muzyczna z naciskiem na C.M. Webera i jego epokę – instrumenty, partytury, ognisko muzyczne, warsztaty, koncerty itd.;
- historia upraw winorośli – winiarnia, piwnica z prezentacją metod uprawy i procesu produkcji, naczynia i sprzęt z tym związany, pochodzenie sadzonek itp.;
- kolekcje sprzętu gospodarstwa domowego i wyposażenia wnętrz z epoki.

VI. Załączniki

1 Tabela inwentaryzacyjna drzewostanu

2. Archiwalne plany Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego w Pokoju

Il. 10. Park w 1750, fragm. mapy, rys. J.A. Damlaβ, 1799 (Charte von der Stadt Carlsruh und der umliegenden Legend, Geheimes Staatarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie)

Il. 11. Park ok. 1880, fragm. mapy (K. BIMLER, Die neuklassische Bauschule in Schlesien)

Il. 12. Park w latach 1936-1937 (Messtischblatt 1936/37)

3. Elementy wyposażenia na terenie parku objętego opracowaniem

Il. 13. Budynek Starej Oranżerii, później kościół katolicki, ob. budynek mieszkalny, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007

Il. 14. Budynek Starej Oranżerii, później kościół katolicki, ob. budynek mieszkalny, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007

Il. 15. Fragment muru wzdłuż wschodniej krawędzi Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 16. Słup furtki przy bocznym wejściu do Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 17. Słup bramny przy Alei Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2008

Il. 18. Słup ogrodzeniowy wzdłuż Al. Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2008

Il. 19. Głaz, dawniej z popiersiem księżnej Matyldy, fot. J. Banik, 03.2007

Il. 20. Zachowany postument pomnika księcia Wilhelma, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 21. Ruiny Salonu Wodnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 22. Wał ziemny wokół Salonu Wodnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007

Il. 23. Śpiący Lew, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2007

Il. 24. Wzgórze *Blitzberg*, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007

Il. 25. Pokój koronująca króla Fryderyka Wilhelma, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 26. Posąg Minerwy, fot. A. Sałyga-Rzońca, 07.2007

Il. 27. Posąg Apolla, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 28. Posąg Wenus, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 29. Kamienny neogotycki obelisk, fot. J. Szot, 07.2007

Il. 30. Posąg Diany, fot. A. Sałyga-Rzońca, 07.2007

Il. 31. Podstawa Świątyni Eugeniusza, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 32. Źródełko w Małym Parku Angielskim, fot. A. Sałyga-Rzońca, 08.2008

Il. 33. Podstawa posągu Germanii, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 34. Kopiec Schlegela, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007

Il. 35. Sosna wejmutka – Pomnik Przyrody, fot. J. Banik, 2007

Il. 36. Oś główna Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 37. Oś główna Ogrodu Francuskiego - widok w stronę Placu Centralnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

Il. 38. Oś główna Ogrodu Francuskiego - widok, w kierunku Alei Luizy, fot. A. Sałyga-Rzońca, 12.2008

Il. 39. Droga parkowa na granicy Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2007

Il. 40. Droga parkowa wzdłuż Alei Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 12.2008

Il. 41. Widok z górki Blizberg w kierunku południowym, fot. J. Szot, 07.2007

Il. 42. *Blizberg* – wzniesienie i podstawa pomnika: Pokój koronująca… w Ogrodzie Francuskim, fot. A. Sałyga-Rzońca, 08.2008

Il. 43. Podstawa ławki w Małym Parku Angielskim, fot. E. Kalbarczyk-Klak, 08.2008

VII. Spis ilustracji

1. Nawierzchnia żwirowa na drodze parkowej (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace an illustrated history*, London 2004)
2. Proponowany sposób kształtowania nasadzeń na rabatach z różanecznikami (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)
3. Sezonowe byliny na trawnikach pod okapem koron drzew (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)
4. Propozycja kreacji obszaru dawnych parterów poprzez uporządkowanie istniejącej roślinności (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)
5. Przykład wykorzystania trawnika parkowego, fot. 1925 (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...)*
6. Przykład wykorzystania trawnika parkowego (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)
7. Przykład kształtowania runa parkowego (J. BROWN, CH.S. SYKES, *The garden at Buckingham Palace...*)
8. Przykładowa stylistyka altany na Kopcu Schlegela (fot. w zbiorach prywatnych)
9. Przykładowa stylistyka altany na wzgórzu *Blitzberg* (M. SIEWNIAK, A. MITKOWSKA, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998)
10. Park w 1750, fragm. mapy, rys. J.A. Damlaβ, 1799 (Charte von der Stadt Carlsruh und der umliegenden Legend, Geheimes Staatarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie)
11. Park ok. 1880, fragm. mapy (K. BIMLER, Die neuklassische Bauschule in Schlesien)
12. Park w latach 1936-1937 (Messtischblatt 1936/37)
13. Budynek Starej Oranżerii, później kościół katolicki, ob. budynek mieszkalny, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007
14. Budynek Starej Oranżerii, później kościół katolicki, ob. budynek mieszkalny, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007
15. Fragment muru wzdłuż wschodniej krawędzi Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
16. Słup furtki przy bocznym wejściu do Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
17. Słup bramny przy Alei Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2008
18. Słup ogrodzeniowy wzdłuż Al. Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2008
19. Głaz, dawniej z popiersiem księżnej Matyldy, fot. J. Banik, 03.2007
20. Zachowany postument pomnika księcia Wilhelma, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
21. Ruiny Salonu Wodnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
22. Wał ziemny wokół Salonu Wodnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007
23. Śpiący Lew, fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2007
24. Wzgórze *Blitzberg*, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007
25. Pokój koronująca króla Fryderyka Wilhelma, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
26. Posąg Minerwy, fot. A. Sałyga-Rzońca, 07.2007
27. Posąg Apolla, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
28. Posąg Wenus, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
29. Kamienny neogotycki obelisk, fot. J. Szot, 07.2007
30. Posąg Diany, fot. A. Sałyga-Rzońca, 07.2007
31. Podstawa Świątyni Eugeniusza, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007

32. Źródełko w Małym Parku Angielskim, fot. A. Sałyga-Rzońca, 08.2008
33. Podstawa posągu Germanii, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
34. Kopiec Schlegela, fot. A. Sałyga-Rzońca, 10.2007
35. Sosna wejmutka – Pomnik Przyrody, fot. J. Banik, 2007
35. Oś główna Ogrodu Francuskiego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
37. Oś główna Ogrodu Francuskiego – widok w stronę Placu Centralnego, fot. A. Sałyga-Rzońca, 03.2007
38. Oś główna Ogrodu Francuskiego - widok, w kierunku Alei Luizy, fot. A. Sałyga-Rzońca, 12.2008
39. Droga parkowa na granicy Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego fot. A. Sałyga-Rzońca, 05.2007
40. Droga parkowa wzdłuż Alei Opolskiej, fot. A. Sałyga-Rzońca, 12.2008
41. Widok z górki *Blizberg* w kierunku południowym, fot. J. Szot, 07.2007
42. *Blizberg* – wzniesienie i podstawa pomnika w Ogrodzie Francuskim, fot. A. Sałyga-Rzońca, 08.2008
43. Podstawa ławki w Małym Parku Angielskim, fot. E. Kalbarczyk-Klak, 08.2008

VIII. Część graficzna

1 Inwentaryzacja drzewostanu, rys. skala 1:500
2 Analiza wiekowa drzewostanu, rys. skala 1:500
3 Analiza kompozycyjna i funkcjonalno-przestrzenna Ogrodu Francuskiego i Małego Parku Angielskiego, rys. skala 1:500
4 Wnioski i wytyczne konserwatorskie, rys. skala 1:500